

પ્રકરણ ૨.

જયશિખરી ચાવડો, પંચાસરનો રાજા.

કચ્છના રણ પાસે પંચાસર છે ત્યાં વલભીથી શ્રીમદ્ભક્તિ અને ખીજ નાસેકુ આવીને રહ્યા હતા, તે વેળાના પ્રારંભથી, અમે લખવાનું શરૂ કરિયે છિયે. અમારું પ્રમાણ “રત્નમાળા” અથવા રત્નનો હાર એવા નામનો ગ્રંથ છે તે છે. એ ગ્રંથ કૃષ્ણાજી નામના બ્રાહ્મણે, ગૂજરાતના મહા-નાસિક રાજાના વખાણને અર્થે, કવિતામાં રચ્યો છે.

તે કવિ કેહે છે કે.—“સોલંકી વંશની કીર્તિ ઘણી છે; એ વંશ દેવનો છે. તેમાં સિદ્ધરાજ એ એક કુળદીપક થઇ ગયો છે.” વળી તે કેહે છે કે “ખરી વાત છે કે, જે રસ્તામાં મારે ચાલવાનું છે તે રસ્તો, મારા પેહેલાં “થયલા કવિયોના ગ્રંથથી પાંચરો દોર જેવો થઈ ગયલો છે, અને જે મોતી “મારે પરાવવાનાં છે તે મોતી પેલા કવિઓની હીરા સરખી બુદ્ધિથી “વિધાયલાં છે; તોપણ, આ વીર રાજાનાં ફરીથી ઘટિત વખાણ કરવાને “સરસ્વતી દેવીના પ્રતાપથીજ હું શક્તિમાન થઇશ” પણ કૃષ્ણાજી પોતે પોતાની રચનાથી તૃપ્ત થયો હોત નહિ તો તે ખરો કવિ કેહેવાત નહિ. તેણે આત્મવખાણ એવા શબ્દોથી કચ્છમાં છે કે, તે ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે, અગર જો તેણે ખીજના ગ્રંથનાં વખાણ ઉદારતાથી કચ્છમાં છે, તો પણ તે પોતાના ગ્રંથની ખુબ કરવામાં કોઇ પણ પ્રકારે અજાણ ન હતો.

“જે માણસ સમુદ્રમાં નહાયો તેણે સર્વ તીર્થ કર્યાં; જેણે અમૃત “પાન કચ્છુ તેને ખીજું કશું ખાવાને જોઇતું નથી; જેની પાસે પારસમણી “છે તેની પાસે સર્વ ધન છે, એજ રીતે જે માણસે રત્નમાળા વાંચી “તેણે સર્વ પુસ્તક વાંચ્યાં. આરસ પાહાણથી બાંધેલું જળાશય હોય પણ “તે જળવિના શોભતું નથી; તથા દીપાયમાન દેવાલય હોય પણ તેના ઉપર “શિખર ચડ્યું હોય નહિ તો તે શોભતું નથી, તેમજ કોઈ માણસના “શોધ ઘણા ભારે હોય પણ તેણે જો રત્નમાળા વાંચી નહિ તો તેની પં- “ડિતાઇ શોભતી નથી.”

૧ છપય.

સાજિત સોઢ સિનગાર, નારી બિન ચંદ્ર ન સોહે;

પુરુષ ઘરે પોષાક, પાગ બિન લસત ન જોહે,

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

અમને લખવાને દિલગીરી ઉપજે છે કે મૂળ આ રત્નમાળાનાં ૧૦૮ રત્ન હતાં તેમાંથી માત્ર આઠ રહ્યાં છે.

સંવત્ ૭૫૨ અથવા ઈ. સ. ૬૯૬માં કલ્યાણુ^૧ નગરમાં સોલંકી વંશનો ભૂવડ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેની પાસે સોળ પટાવત હતા, તેમને નિરંતર તે પોતાની પાસે રાખતો હતો. તેઓ રાજભક્ત હતા, અને રાજાની ચડતી ચલણી જોવાને ઇચ્છતા હતા. લડાઈની વેળાએ મૂકીયો વાળીને નાશી જાય એવા ન હતા; પણ આકાશના સ્તંભની પેઠે ડગે નહિ એવા હતા. એમનાં નામ નીચેના દુહામાં છે.—

(દુહા).

ચંદ, દ્વંદ, ભટ, વેદ, વૌર, સિંહ, સિંધુ, ગિરિ, ધીર;
સામત, ધીમત, ધન્વિ, પદુ, ભીમ, મહારથો, મિહિર.

આમાં, મિહિર હતો તે મુખ્ય હતો, તેને કોઈ દિવસ બાહાર કામગિરી ઉપર મોકલવામાં આવતો નહિ. બાકી ખીજાઓને, જીત કરવા સાથે ઉત્તર, દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ ચારે દિશાએ મોકલવામાં આવતા હતા. આસપાસના સર્વે રાજાઓમાં ભૂવડની આણુ વર્ત્તાઈ ગઈ હતી, માત્ર એક ગૂજરાતનો રાજા જીતાયાવિના રહ્યો હતો. તે ચાવડા વંશનો હતો; તેનું નામ જયશિખરી હતું; અને તેની સ્ત્રી રૂપસુંદરી કરીને હતી. તેનું રાજધાની નગર પંચાસર હતું. પોતે બળવાન, તેજવાન અને બુદ્ધિમાન હતો; તેનો ભંડાર

આરસ રાચિત જલાશ્ર, પાનો બિન માનિય ડના,
રેનો પતિ બિન રેનો, મુક્ત ધૃત બિન સવ ન્યુના,
સવ ગ્રંથ પંથ પંહિત લલ્લે, રત્નમાલ નહિ જો પટે
વહુ દિસમાન દેવલ્લ વન્યો, ન લસે વિનુશિસ્ત્ર ચદે.
જ્યો નિધિ મેં અન્હાત, તીર્થ સવ સો નર કીના;
જો જિવિત દિય દાન, દાન સવ હી તિન દીના,
પરધન પર ત્રિય ત્યાગ, સવે વૃત પૂરન પારે,
અમૃત મિલે આહાર, સ્વાદ સવ ઓર વિસારે;
સવ ઘન તિન કે ગૃહ જાનિહુ, જિનકુ ચિંતામણો મિલે,
અસ ગ્રંથ પંથ સવ સો પદ્યો, રત્નમાલ ઘર હી દિલે.

૧ મેરૂતંગ કન્યકુબ્જ દેશના કલ્યાણકટક નગરનો રાજા ભૂદેવ (ભૂય, ભૂવડ અથવા ભૂયડ) હતો. એમ લખેછે; તેમજ કુમારપાલ ચરિતમાં પણ એમજ છે. અને ઇતિહાસોમાં એ નગર દક્ષિણનું કલ્યાણ એમ ગણેલું છે. ભા. ૬.

અપ્પુટ હતો, અને તેની ફ્રાજ અગણિત હતી. આવો એક રાજા ભૂતળમાં છે એટલી જાણ પણ ભૂવડના પટાવતોએ તેને પડવા દીધી નહિ, તેથી તે જાણતો હતો કે આખી પૃથ્વી મારી સત્તા નીચે છે.

જીતી લીધેલા દુશ્મનોને ત્યાં લૂટ કરી તે લૂટથી અને જાટ, ઘોડા, રથ, અને હાથિયોથી આખું કલ્યાણ નગર ભરાઈ ગયું હતું. ઝવેરી, વણકર, મૂતાર, અને સુશોભિત વાસણ બનાવનારા ત્યાં વસતા હતા. અને ઘરની ભીંતો રંગિત ચિત્રોથી શણગારેલી હતી. બૈથ, અને કારીગર ઘણા હતા, તેમજ ગવૈયા પણ ત્યાં વસતા હતા, અને વિદ્યા ભણવાને અર્થે નિશાળો પણ હતી. સૂર્ય છ મહિના ઉત્તરાયનમાં ચાલે છે તે છ મહિના દક્ષિણાયનમાં ચાલે છે તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે લંકાપુરી અને કલ્યાણપુરીની શોભા સરખાવવાને તેનાથી બની આવે.

ખીજ સદ્ગુણોની સાથે, રાજા ભૂવડ, પંડે સર્વ જાતના ડાહ્યાપણનો લોભી હતો, અને તે સાથે વિદ્યાનો મ્હોટો પોષક હતો. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ડાહ્યા હિંદુરાજને આશ્રય આપવાને ઘટિત એવાં જે વ્યાકરણ અને કાવ્ય શાસ્ત્ર તેનો તો પૂરો પોષક હતો. વિદ્વાન લોકોને તે એટલું બધું ઉત્તેજન આપતો કે, જે પ્રમાણે ચોમાસાનું બધું પાણી દરિયા ભણી ચાલી જાય છે તેજ પ્રમાણે બધા પ્રકારની પ્રવિણતા તેના દરબારમાં ચાલી ચાલી આવતી હતી.

એ રાજાને એક બાગ હતો, તે શિવની કૈલાસપુરી જેવો હતો; તે પરમાનંદ પમાડે એવાં ફૂલ અને ફળનાં ઝાડથી શોભાવેલો હતો. તેમાં એક સમયે રાજા નૃત્ય, ગીત, ગાયનથી ઉમંગ પામતો બિરાજમાન થયો હતો. તેનો યુવરાજ, કર્ણ કુંવર, રાજપોશાક પેહેરી, એક પડખે બિરાજ્યો હતો, અને અંદર અને ખીજ પટાવતોથી આખી મંડળી શોભાયમાન દેખાતી હતી. તેમાં વળી બુદ્ધિ અને ડાહ્યાપણમાં એક ખીજથી ચડિયાતા એવા વિદ્વાન અને કવિઓનો સમાજ બેઠેલો હતો, પણ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કવીશ્વર કામરાજ, જે રાજાનો મિત્ર હતો તે હતો; રાજા ભૂવડ જેમ સુખટોમાં શોભાયમાન દેખાતો હતો તેમ એ કવીશ્વર વિદ્વાનોમાં શોભાયમાન દેખાતો હતો. તેવામાં એક પરદેશી કવિએ આવીને રાજાના વખાણનાં કવિત કેહેવા માંડ્યાં. તેમાં જે ચતુરાઈ બતાવી હતી તે સમજીને રાજા પોતે રિઝ્યો, અને પોતાની આસપાસ કવિઓ બેઠેલા હતા તેઓને તેનું ઉત્તર કેહેવા કહ્યું, પણ

તેમાં કોઈની હિંમત ચાલી નહિ. પછી ભૂવડે પેલા કવિને મૂલ્યવાન શિ-
રપાવ આપ્યો અને પૂછ્યું કે તમારું નામ શું ? અને જે દેશમાં તમે આટલાં
બધાં વર્ષ છાના રહ્યા તેનું નામ શું ? કવિએ જવાબ દીધો કે, “મારું નામ
“શંકર છે. ગૂર્જરદેશ જે પૃથ્વીનો ઉત્તમોત્તમ ભાગ છે, જેની ભૂમિ પૂર્ણ
“રસાલ છે, પાણી, ધાસ અને ઝાડથી અતિ શોભાયમાન છે, જ્યાં ધન
“તો ઢગલે છે અને જ્યાં મનુષ્યો ઉદાર છે, તે ગૂર્જર દેશથી હું આવ્યો
“હું, ત્યાં પંચાસર છે તેમાં સમુદ્રપુત્રી એટલે લક્ષ્મીનો નિરંતર વાસ છે,
“તે સર્વ પ્રકારે દેવનગરી જે ઇંદ્રપુરી તેની સમાન છે. જે ત્યાં વસે છે તેને
“સ્વર્ગમાં જવાની પણ ઇચ્છા થતી નથી. ત્યાં ચાવડો રાજા રાજ્ય કરે છે
“તે બધી સુભટ જાતિમાં અગ્રેસર છે, અને જેણે પોતાનાં અદ્ભુત કામથી
“જયનો શિખર (પર્વત) ઉભો કર્યો છે તેથી તેને કવિએ “જયશિખરી”
“કહે છે. તેની પટ્ટરાણી ‘રૂપસુંદરી’ કરીને છે તેની શોધી જોડ જડે એમ
“નથી. રાણીનો ભાઈ શૂરપાળ છે તે ડાહ્યો અને શરવીર છે. જયશિખરી
“અને શૂરપાળ જો ભેગા ભળે તો ઇંદ્રને તેના ઇંદ્રાસન ઉપરથી ઉડાડી મૂકે,
“પણ તેમને તેની ગરજ આછીજ છે; કેમકે તેઓની પોતાની ગૂજરાત છે તે
“આખી પૃથ્વીનું તત્ત્વ છે. ત્યાં સરસ્વતીનો નિરંતર વાસ છે; મેં भारી વિદ્યા
“મેળવી છે તે ત્યાંજ, અને ત્યાંથીજ હું દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યો છું.” રાજા
ભૂવડે, ગૂજરાતનાં આવાં વખાણ સાંભળીને મૂંઝે હાથ નાંખ્યો. તે જોઈ
કામરાજે તેના અંતરની છાના વેરની વાત જાણી લીધી. તે શંકર સાથે ક-
વિતા વિવાદ કરવા લાગ્યો, પણ એકલો તો તેનાથી હાર્યો, એટલે શિવે
(શંકરે) કામને જીત્યો હતો તે શંકરે કામરાજને પચાસ્યું.

ભૂવડ રાજા, તે દિવસની ગંભીરતા આવો પરિણામ થયલો જોઈ,
નાપ્રુશીની સાથે મેહેલમાં ગયો. સાંજે તેણે પોતાના પટાવતોને બોલાવ્યા
તે ગૂજરાત સંબંધી વધારે વૃત્તાંત સાંભળવાની ઇચ્છા બતાવી. એકઠા
થયલા પટાવતોએ રાજાને જૂઠું સમજાવવા માંડ્યું કે, અમે જયશિખરીને
હરાવી પંચાસર લીધું હતું, પણ રાજા શરણ થયો એટલે તેનો નાશ અમે
કર્યો નહિ. રાજાને ગળે આ વાત ઉતરી નહિ તેથી અંદરે દબાવીને કહ્યું
કે સાચે સાચું બોલ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, અર્જુનગિરિ અથવા આપ્ત પર્વ-
તની દક્ષિણ બાજી જતાં આપણા પટાવતોનો ને શૂરપાળનો ભેટો થયો
હતો. શૂરપાળ સાથે તેના બંનેવીની ડ્રાજ હતી, તેની સાથે લડાઈ કરવાનું

ભય ભરેલું લાગ્યાથી આપણા પટાવતો આડે રસ્તે સોરઠ આવ્યા. આવી વાત સાંભળીને સત્વર ફાજની તૈયારી કરવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી, તે પ્રમાણે લશ્કર તૈયાર થયું ને જયશિખરી ઉપર ચડાઈ કરવા આદ્યું. જતાં વાંતજ અપશકુન થયા, પણ, સત્વર જવાની રાજાની આજ્ઞા હતી એટલે લશ્કરને ઉપરિયો અટકાવી શક્યા નહિ.

શંકર કવિ આવામાં ઘેર જઈ પોહોંચ્યો હતો, અને તેણે પોતાના રાજાને સર્વ વૃત્તાંત માંડીને કહ્યો હતો. જયશિખરી શૂરવીર હતો, તેથી લડાઈ કરવાની તક મળી એટલે ઘણો આનંદ પામ્યો, અને પોતાના સુમટોને કંકણ, કુંડળ, અને ખીજાં ધરેણાંનો તથા વસ્ત્રોનો શિરપાવ આપ્યો.

રાજા ભૂવડની સેના ચાલી આવી. તેમાં હાથી, ઘોડા ઘણા હતા; ચાર હજાર રથ હતા, ઘોડેસવારો પાસે શસ્ત્ર અસ્ત્ર હતાં; પાયદલનો તો કાંઈ પાર ન હતો. જે જે ગામ થઈને લશ્કર આવતું ગયું તે તે ગામલોકો લશ્કર જોઈને ધરખાર મૂકી નાશી ગયા, ને જે ગામવાલા સામા થયા તેમના ઉપર છાપો મારીને તે ગામ લૂંટ્યાં. જ્યાં થઈને ચડેલું લશ્કર ગયું ત્યાંની પાણીવાળી જમીન સૂકી થઈ ગઈ, ને સૂકી જમીન ભેજવાળી થઈ. જ્યાં મેલાણુ થતું ત્યાં મધવિધાની કસરતો થતી ને શસ્ત્ર અસ્ત્રનો અભ્યાસ થતો. દુશ્મનના દેશની પાસે આવી પોહોંચ્યા એટલે મોખરાનું એક શહેર લૂંટ્યું, અને પંચાસરથી છ મૈલને છેટે પડાવ કર્યો, ત્યાંથી આસપાસનાં ગામડાં લૂંટી સ્ત્રીપુરુષોને કેદ કરી રાખ્યાં.

આ વાત સાંભળીને જયશિખરીને નખથી શિખાસુધી ક્રોધ ચઢ્યો. હલ્લો કરનારાનો સેનાપતિ મિહિર હતો. તેને તેણે કાગળ લખ્યો. તેમાં ગરીબ લોકોના ઉપર જીલ્મ કર્યો તે વિષેનો ઘણો ઠપકો દઈ લખ્યું કે શૂરવીર તો આવું અધટિત કામ કરે નહિ, પણ કૂતરાને પથરો માર્યો હોય તો મારનારના ભણી નહિ ધાતાં તે પથરાને બચકાં ભરે તેમ તું કરે છે. મિહિરે ઉત્તરમાં લખ્યું કે મ્હોમાં લીલું તરણું ધાલી તારે રાજા ભૂવડને શરણુ થવું, નહિકર લડવાને સામા થવું. જયશિખરિયે તરત લડવાનું કખૂલ કચ્યું ને પોતાના ભાયાત અને સુમટોને બોલાવીને ખીજ દાહાડે લડાઈ કરવાની તૈયારી કરી.

મિહિરનો કાગળ આવ્યો ત્યારે શૂરપાળ ત્યાં હતો નહિ. તેથી રાજાની બાજુમાં ન હતાં, રાત્રિની વેળાએ, એકાએક શત્રુ ઉપર દૂરી પડવાનો તેણે

નિશ્ચય કર્યો. વાત પણ એમ બની કે, તે વેળાએ શત્રુઓ તૈયાર હતા નહિ, કેટલાક પાસેનાં ગામડાં લૂંટવા ગયા હતા, કેટલાક ખાવા પીવામાં પડ્યા હતા, કેટલાક ઊંઘતા હતા, કેટલાક નાચ મજરામાં ગુલતાન થયા હતા, તેથી તેને ફાવી ગયું. શૂરપાળના માણસો હાથમાં તરવારો લઈને દૂરી પડ્યા તેમાં ઘાસ કાપનારા ઘાસ કાપી નાંખે તેના કરતાં શત્રુઓને કાપી નાંખવાને તેઓને વધારે મેહેનત પડી નહિ. શૂરપાળે ચંદને કહ્યું કે શસ્ત્ર ઝાલીને સાવધાન થઈ તારા ઈષ્ટદેવને સંભાર એમ કહી તેના પેટમાં તરવાર ખોશી, અને દ્વંદ્વને સખત ધાયલ કર્યો; ઢોરના ઘોરમાં જમ વાધ પડે ને તેઓ અસ્તાવ્યસ્ત થઈ જાય તેમ શત્રુની ફાજમાં ભંગાણુ પડ્યું. દ્વંદ્વને જખમ વાગ્યા હતા તેથી નાસતાં મરણુ પામ્યો, વેદ જે પરમાર રાજાનો સગો થતો હતો તે ફજેતીનો માર્યો નિરાશ થઈને પોતાનો લશ્કરી પોશાક ઉતારી સંન્યાશીને વેશે કાશી નાશી ગયો. મિહિર જે સેનાપતિ હતો તેણે જાણ્યું કે માફ કાળું મ્હો થયું તેથી પોતાના રાજાની રાજધાનીથી આઠ દિવસની કુચને છોટે પડાવ કર્યો. રાજા ભૂવડ હાર થયાના સમાચાર જાણીને મિહિરની છાવણીમાં આવી પોહોંચ્યો, ને નાશી આવેલા લશ્કરને હિંમત આપી કેહેવા લાગ્યો કે એકવાર પાછું હઠવું પડે તો તે ખીજવાર જીત થવાની નિશાની છે, કેમકે હથિયારને પાછું છટકાવ્યા વિના તેનો જખરો ધા થઈ શકતો નથી. ભૂવડ, પોતાના સુભટો અને લશ્કરને ફરીથી શૂર ઉપજાવવામાં ફતેહ પામ્યો, એટલે લડાઈની મસલહત કરવાને સુભટોની સભા કરી, તેમાં એવો ઠરાવ કર્યો કે રાજાએ પંડે તત્કાલ ગૂજરાત ઉપર હથો કરવો. ઘેરથી નીકળતાં રસ્તામાં સારા શકુન થયા, અને વાદિત્રના, રણુ-શિંગાના અને દુન્ડુભીના નાદના, ઘડઘડાટ આકાશમાં થવા લાગ્યા.

સેના પાસે આવી પોહોંચી એટલે, જયશિખરી પંચાસરના દરવાજા બંધ કરીને માંહે પેઠો, પછી રાજા ભૂવડે નગરને ઘેરો ઘાલ્યો. પ્રથમ મિહિરે હથો કર્યો, તેને શૂરપાળે પાછો હટાવ્યો. પંચાસરના રાજાએ પોતાના સુભટોને એકઠા કરીને કહ્યું કે, જમને પોતાનો જીવ વાહાલો હોય તેમણે સુખેથી ઘેર પાછા જવું. પણ સર્વેએ સરખું ઉત્તર આપ્યું કે અમે જાંચા કુળના રજપૂત છિયે અને અમે સર્વે તમારી સાથે મરવાને તૈયાર છિયે. આવી ઓપટીની વેળાએ જે પૂઠ દઈને પોતાના નામને એજ લગાડે તેનું માંસ કાગડા પણ ખાય નહિ અને તે કોટી કલ્પ સુધી નર્કમાં રહે.

બાવન દિવસ સુધી હલ્લા કર્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહિ, એટલે રાજા ભૂવડે મિહિરને સલાહ પૂછવા બોલાવ્યો, તેણે કહ્યું કે શૂરપાળને ફેડવાની મે-હેનત કરવી. પછી આકાના દૂધ વતે કાગળ લખીને શૂરપાળ ઉપર મોકલ્યો તે તેણે કંકુ ચોળીને વાંચ્યો; પણ રાજા ભૂવડનું લખેલું તેણે રિવ-કાચું નહિ અને જવાબમાં લખ્યું કે “પાણી એકવાર જે દૂધ સાથે મળી ગયું તે તેમાંથી જૂદું પડતું નથી તેમ હું જયશિખરીનાથી જૂદો પડી શકતો નથી. ઓ ! મૂર્ખના શિરોમણી, હું ઊંચ કુળનો છું, મને ફેડવાની આશા તું કેમ રાખેછે ? ત્રણ લોકનું રાજ્ય આપવા કરે પણ જે વર્ણસંકર હોય તેજ લેવાનું મન કરે.”

રાત પડે ત્યારે બન્ને રાજાઓ, પોતપોતાના લશ્કરને લડવાને શૂર છૂટે, અને યુદ્ધ કરવાની રીત જાણવામાં આવે, એટલા માટે મહા ભારતની કવિતા ગવરાવે. જે વેળાએ ભીમના અદ્ભુત પરાક્રમની વાતો ગૂંજરાતના સુભટાના સાંભળવામાં આવે ત્યારે તેમને ઘણો જીરસો ઉત્પન્ન થાય, અને તેઓ પૂછે કે “રાત ક્યારે ખૂટશે; સવાર ક્યારે થશે, કે અમને લડવાનું મળે ?”

(દુહા).

વાટ જીવે નિજ પતિ તણી, વનિતા વિયોગી જેમ;
બ્યાકુળ થઈ વાહાણાતણી, સુભટ જીવે સૌ તેમ.
રણ સંગ્રામે જે પડે, ભારથમાં છે સાર;
તેને તો ઇંદ્રજ તણી, વરે અપ્સરા નાર.
અધિરા થઈ આનંદથી, એમ કરે ઈચ્છાય;
કાષ્ઠ ધૂળનાં ઘર તણ, સ્વર્ગે જઈ વસાય.
આજ્ઞા જયશિખરી તણી થઈ તે થતાં સવાર
સુભટ શોભિતા સૌ થયા, તત્પર તેણી વાર.
રણમાંથી જીતી કરી, વળવાની નહિ આશ;
પણ વઢી મરી જઈ અપ્સરા વરવા કેરી આશ.
નિહાળા નિશ્ચય સુભટનો, સ્વર્ગતણી સૌ નાર;
પ્રીત થઈ સૌ પરણવા, સહી થઈ રહી તૈયાર.
સૌ સુભટોએ સ્નેહથી, કવચ ધર્યાં જે વાર;
સહી શણગાર બની રહી, સર્વ સ્વર્ગની નાર.
સૌ સુભટોએ સ્નેહથી, શસ્ત્ર સજ્યાં જે વાર;
વરમાળા કરમાં ગ્રહી, રહી થોભી સૌ નાર.
સુભટોએ ન્યારે ગ્રહી, તુરીતણી લગામ;
એઠી ઝટ વૈમાનમાં સ્વર્ગ તણી સૌ સ્યામ.

રૂપસુંદરિયે અંતઃપુરમાંથી ચાલતા યુદ્ધના ભયંકર અવાજ સાંભળ્યા એટલે પોતાના પતિને બોલાવ્યો અને તેને વિનવીને કહ્યું કે “સ્વામીનાથ ! જ્યાં સુધી સારા શકુન થયા નથી, ત્યાં સુધી રણસંગ્રામમાં પડવાની હામ બંધવી નહિ.” પણ જયશિખરી બોલ્યો કે, “કન્યાકાળને સમયે અને રિપુ દરવાજા સુધી આવી પોહોંચ્યો હોય ત્યારે શકુન જોવા નહિ, પણ શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેવું. જેમ ગાજવીજના તોફાનની વેળાએ વાદળાં એક બીજની સાથે અથડાય છે, તેમ એક બીજની ફોજ સામાસામી આવી ગઈ; તેમનાં હથિયાર વીજળીની પેઠે ચમકારા દેવા લાગ્યાં; જેમ મેઘની ગર્જના થાય તેમ ધરતી, પગના ધમકારાથી, ધમધમવા લાગી; લડાઈનાં વાદિત્ર વાગી રહ્યાં; તેથી બીકણુ હોય તેનામાં પણ શૂર આવે. જેમ વર્ષાઋતુમાં વર્ષાદેવરશી રહેછે તેમ બાણુ અને અસ્ત્રનો વર્ષાદેવરશી રહ્યો; હજી, મુશળ ને ફરશીથી તેઓ લડવા લાગ્યા; હાથી સામા હાથી, ઘોડા સામા ઘોડા; ને રથી સામા રથી. લોહીની નદિયોમાં કપાઈ મરેલાનાં મરદાં તરવા લાગ્યાં; રણુ સંગ્રામનો પોકાર જેમ વધવા લાગ્યો તેમ સુભટો, આનંદ પામવા લાગ્યા. જેઓ હિંમત હારી જતા તેઓને ભાટ લોકો લલકારતા હતા. તેઓ કહેતા કે, “ઓ શૂરવીરોના પુત્રો ! રંગ છે તમને, આ રણભૂમિ રૂપી તીર્થ તમને ફરી ફરીને મળવાનું નથી, માટે જગતમાં જશ મેળવો, ને સ્વર્ગ પામો. દેવતાઓના મુખમાંથી વાહ વાહ ના અવાજ કઢાવો અને અમર થાઓ.”

યુદ્ધનો ધુંધાટ આકાશમાં પોહોંચ્યો ને દેવતાઓને કાને જમ્મ લાગ્યો; તેઓને લાગ્યું કે આ તે કુરુક્ષેત્રમાં* ફરીને યુદ્ધ થયું કે શું ? અપ્સરા નાચવા લાગી, ગાંધર્વ હતા તે ગાવા, વગાડવા લાગ્યા. ને પાતાળવાસી નાગ અને દેવતાઓ કંપવા લાગ્યા. શિવ હતા તે રણુ ભૂમિઉપર ભટકવા લાગ્યા ને પોતાની કદિ પૂરી થાય નહિ એવી જે રૂંઢમાળા તેમાં શૂરવીરોનાં મસ્તક લઈ પરોવવા લાગ્યા. ડાકણો અને ભૂત તેની આસપાસ વિંટાઈ વળ્યાં. જોગણિયો અને માંસભક્ષણકરનારા, પોતાનાં ખમ્પર લોહીથી ભરવા, ગિધપક્ષીની પેઠે લલચાઈ આવી પોહોંચ્યાં.

શૂરપાળે પોતાના સદાના શૂરપણાથી, ભટની સેનાને પાછી હાંવી; પણ

જે લોકો પાછા હઠતા હતા તેઓનો ધિક્કાર કરી ધમકાવીને રાજા ભૂવડે કહ્યું કે “જો પાછા હઠ્યા તો તમને મારે હાથે પૂરા કરીશ.” ભટ મરણિયો થઈને શત્રુની ફાજમાં દૂટી પડ્યો; ત્યાં તેણે ઘણા જાણુને માસ્થા પણ તેના ઉપર બાણનો વર્ષાદ વર્ષવાથી તે પડ્યો ને શૂરપાળના હાથથી મરણુતોલ ધવાયો. ભટની ઉંઘે માથે ઝોકાવાની હિંમતથી કામ સચ્યું. કેમકે તેની સેના, જયશિખરીની સેનાને હઠાવવામાં જીત પામી, અને કિલ્લાની પશ્ચિમ બાજુએ જઈ કિલ્લો તોડ્યો.

જયશિખરિયે, જાણ્યું કે આ લોહી લોવાણુ લડાઈમાં મારા ઘણા સુભટો માસ્થા ગયા, તેથી હવે જીતવાની આશા રહી નહિ, એટલે શૂરપાળને બોલાવીને કેહેવા લાગ્યો કે, “તારી ગર્ભવંતી બેહેન રૂપસુંદરીને કોઈ નિર્ભય ઠેકાણે લઈ જા, કે મારા વંશનું બીજ રહે.” શૂરપાળે પ્રથમ તો ના કહી, પણ રાજાએ તેને પોતાના સોગન દઈને કહ્યું કે “મારી ખાતર તું એટલું કામ કર. મારા વંશમાં કોઈ શ્રાદ્ધ કરનાર નથી, તેથી હું મોક્ષ નહિ પામું, ને મારા વંશમાં કોઈ હશે નહિ તેથી અરેભાઈ! મારા શત્રુ નિષ્કંટક રાજ્ય ચલાવશે.” આ પ્રમાણે આગ્રહ કરવાથી શૂરપાળ, પોતાની બેહેનને લઈને કિલ્લામાંથી નીકળી આવ્યો; પણ નાશી જવાનું કારણ રૂપસુંદરીના જાણવામાં આવ્યું એટલે આગળ ડગલું ભરવાને પણ ના કહ્યું ને પોતાના પતિની સાથે સતી થઈ બળી મરવાનો પોતાનો દઢ નિશ્ચય હતો તે તેણે નિવેદન કર્યો. પણ વંશનો નાશ થવાના કારણથી શૂરપાળને અસર થઈ હતી તેજ કારણ તેણે પોતાની બેહેનને સમજાવીને શાન્ત પાડી. તેને પછી એક રણમાં મૂકીને જયશિખરીની સાથે મરવાને પોતે પાછો આવ્યો.† તે દરમિયાનમાં, રાજા ભૂવડે જોયું કે, કિલ્લાનું રક્ષણ હવે થઈ શકે

† શેક્સપિયર કવિદ્વિત ઇંગ્લંડના ૬ ફા હેનરી રાજાના નાટકના ત્રીજા ભાગના ચોથા અંકના ચોથા પ્રવેશમાં પણ આવેળ વિચાર છે.

“મારા ગર્ભસ્થાનમાં એડવર્ડ રાજાનો વંશજ છે, તેના ઉપરના પ્રેમને લીધે હું નિરાશા તનુહું. અને એજ કારણે કરીને મારા મનના હજાળા હું વંશમાં રાખું છું, તથા મારા ઉપર જે આપત્તિ આવી પડી છે તે નરમ થઈને સહન કરું છું; અરે! એજ કારણને લીધે હું મારા આંસુ પડતાં અટકાવું છું અને લોહી ચૂશી-ખાતો નિશ્વાસ હઠતો અટકાવું છું; કે રખે ને નિશ્વાસ નાખવાથી એડવર્ડ રાજાનો વંશ અને ઇંગ્લંડની ગાદીનો ખરો વારસ મારા ગર્ભસ્થાનમાંથી સરી પડે અ-
“થવા મારા આંસુમાં ખૂડી જાય.”

એવું નથી, એટલે જયશિખરીને કેહેણ કાહાવ્યું કે, ચાલ પ્રમાણે જો તું મોંમાં તરણું લઈ, અવળા હાથ બાંધી, મારે શરણે આવી પગે પડે તો ગૂંજરાતનું રાજ પાછું તને સોંપી દઉં. જયશિખરિયે ઉત્તર વાળ્યું કે “ એ રીતે શરણુ થયા પછી મને જીવવું સાહે લાગવાનું નથી, ગૂંજરાતને બદલે “ સ્વર્ગ પામીશ તો તે સારો બદલો થશે, અને હું ચાવડા વંશનો છેલ્લો છું “ તે તેની કીર્તિ મારી પછવાડે મૂકતો જઈશ. ” આવું સાંભળી ભૂવડને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો એટલે પોતાની જીત પૂર્ણ કરવાને તત્કાળ તૈયાર થયો. જયશિખરીની પાસે થોડી સેના રહી હતી તેનું ઘણી સેના આગળ ચાલ્યું નહિ. રાજાએ પોતે શત્રુની સેનાને ઘાસની પેટે કાપી નાખીને સારો ટકાવ કર્યો પણ છેવટે મરાયો ને તેના શરીર ઉપર થઈને શત્રુ પંચાસરમાં પેઠો કિલ્લાના રક્ષકો અને દરબારના રક્ષકોએ મરતા સુધી તેમને પેસવા દીધા નહિ, પણ છેવટે ભારે મારામાર થયા પછી, ભૂવડે મેહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દાસિયો ઘણા જીરસાથી સામી થઈ. ને હાથમાં બૂંગલ કે જે કાંઈ આવ્યું તે લઈને દુશ્મનોને શેહેરના દરવાજા બહાર હટાવી દીધા. તેમની ઈચ્છા જયશિખરીની લાસ લેવાની હતી તે અહિ પૂરી થઈ. પછી તેમણે ચંદનની ચિતા ખડકી માંહિ નાળિયેર નાંખ્યાં અને જયશિખરીની સાથે તેઓ સર્વે બળી મોઈ, તેમાં વળી ચાર રાણિયો, દાસદાસિયો સાથે ચિતામાં પડી. નગરના લોકો માંથી જેઓ રાજાના ઉપર ઘણો સ્નેહ રાખતા હતા તે પણ પોતાના રાજાની સાથે સ્વર્ગના રાજાની હજીરમાં જવા બળી મુવા. છેલ્લીવારે ભૂવડ, પોતાની ફોજ સહિત અંદર ઘસી ગયો ને ચિતા બળતી બંધ કરાવી, ઘટિત રીતે ચાવડા રાજાની મૃત્યુક્રિયા પોતાને હાથે કરીને તેનાં વખાણુ કર્યાં કે આવા ખરા શૂરવીરને જન્મ આપનારને ધન્ય છે. તેને જ્યાં અગ્નિદાગ દીધો તેના ઉપર શિવનું દેહ ચણાવી તેમાં શિવની સ્થાપના કરીને તેમનું નામ “ ગૂ-

જરેશ્વર” પાડ્યું. જે દિવસે જયશિખરી પડ્યો તે દિવસે સૂર્ય ઝાંખો દેખાયો, ચારે દિશાઓ ભયંકર દેખાવા લાગી, ને પૃથ્વી કંપવા માંડી, ને નદિયોનાં પાણી ડોહોળાયલાં જેવાં થઈ ગયાં; પવન ઊંનો વાવા માંડ્યો, હોમના અગ્નિમાં ભારે ધૂમાડા નીકળવા માંડ્યા, આકાશમાંથી તારા ખરવા માંડ્યા, આ બધા ઉત્પાત જોઈને લોકોએ જાણ્યું કે આજે કોઈ મોટો પુરુષ પડ્યો.

રાજા ભૂવડે કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રના રાજાને xજીવ્યા અને ગૂજરાતની શાભા જોઈને તેને ત્યાં રહેવાનું મન થયું; પણ તેના સલાહકારોના કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે હજી તો શૂરપાળ એક બાળુમાં કાંટાની પેઠે ખુંચતો રહ્યો છે તેથી આસપાસના રાજાઓ ઉપર ખંડણી બેસારીને અને ગૂજરાતમાં પોતાનો એક સૂબો દરાવીને પોતાને દેશ ગયો.

શૂરપાળ, પોતે, પોતાની બેહેનને નિર્ભય ઠેકાણે રાખીને પાછો આવ્યો ત્યારે જયશિખરી મરાયો હતો. તેથી પ્રથમ તો એકાએક તેના મનમાં ઉભરો ભરાઈ આવ્યો કે, “મારે પણ લડાઈમાં પડવું ને એની પછવાડે મરવું.” પણ પછી તેણે વિચાર્યું કે, “હું જે લડાઈમાં માર્યો જઈશ તો ભૂવડનું રાજ્ય નિષ્કંટક થશે; જે બનવાનું હતું તે બની ચૂક્યું છે. આગળને માટે હવે વિચારવાનું છે. જે ભાગ્યયોગે મારી બેહેનને પુત્ર પ્રસવશે તો ગૂજરાતનું રાજ્ય હું પાછું મેળવીશ; મારા આશ્રયવિના એ કામ બનશે નહિ.” પછી તે પોતાની બેહેનને બોળવાને નીકળી પડ્યો. પણ તેને તેનો કશો પત્તા લાગ્યો નહિ. કેટલાક કહેછે કે તેને મોં બતાવવાની શરમ લાગી તેથી તે સારી વેળાની વાટ જોતો ગિરનાર પર્વતના વનમાં ઉપર રેઠાણ કરી રહ્યો.

આણીમગ શૂરપાળના ગયા પછી રૂપસુંદરીને એક ભીલડિયે જોઈ, તેને કોઈ મોટાં માણસ જાણી માન દઈ કહેવા લાગી. “બેહેન! આ વ-
“ નમાં મારા ભેગાં તમે રોહો. ફળ ફૂલ, પાન ખાવા સાર પર્વતમાંથી મળી
“ આવશે. અહિં તમારે કાંઈ ભય નથી.” આવી વાત સાંભળીને છૂટા

x કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રના રાજા જયશિખરીની મદદમાં આવ્યા હતા તે હાર્યા તેથી કચ્છમાંના વાગડ ભાગમાં ગેડી (ધૃતપદ્મી) તથા ગરડામાંના હાલના નખત્રાણા તાબાના ગુંતરીમાં સોલંકી રજપૂતનાં થાણાં બેસાર્યાં. વનરાજ આવડે પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું ત્યારે આ થાણે આવેલા ત્યાંના ઘણી થઈ પડ્યા,

છેડા થાય ત્યાં સુધી રહેવાને તેણે માન્ય કર્યું, પછી તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો. સંવત્ ૭૫૨ ના વસંત ઋતુમાં વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫ ને દિવસે સૂર્ય ઉદયની વેળાએ આ પૃથ્વીના સૂર્યનો ઉદય થયો; તે મહાપરાક્રમી અને ગૌ-આહ્વણપ્રતિપાળ થવાનેજ સૂઝ્યો. તે દિવસે સૂર્ય નિર્મળ ઉગ્યો, આકાશ પણ નિર્મળ થયું, નદીનાં જળ પણ નિર્મળ વેહેવા માંડ્યાં, અને આહ્વણોના યજ્ઞકુંડમાંથી ધૂમાડો નીકળવા માંડ્યો નહિ, તેથી લોકોએ જાણ્યું કે કોઈ વીર પુરુષનો જન્મ થયો.

જેવામાં કુંવર છ મહિનાનો થયો હતો તેવામાં રણમાંથી જતાં એક યતિએ, ઝાડની ડાળિયોએ બાંધેલું ખોયું દીઠું અને ત્યાં આવીને જૂવેછે તો નિદ્રાવશ થયેલો કુંવર જાણે સ્વર્ગના રાજાના દરબાર માહેલો કોઈ હોયની એવો દીસવા લાગ્યો, તેથી આશ્ચર્ય પામીને તપાસ કર્યો તો તેની મા રાજાની રાણી નીકળી. તેને પછી ઘટિત માનથી નગરમાં લઈ આવ્યો. પછી જયશિખરીના મરણની વાત તેણે રાણીને કહીને ઘણી ધીરજ આપી ને ખાતરીપૂર્વક જણાવ્યું કે હું બાળકનું રક્ષણ કરીશ. વનમાં જન્મ્યો તેથી પેલા યતિએ કુંવરનું નામ “વનરાજ” એટલે વનનો રાજા એવું પાડ્યું. પણ તેના જન્મની વાત શરપાળના જાણવામાં તરત આવી ગઈ. તે બારવટે રહીને જૂવડ રાજાના સૂબાને હેરાન કરતો હતો. ત્યાં પોતાની બેહેનના કુંવરને જાનોમાનો લઈ આવ્યો. પછી તેની સંભાળમાં, કુંવર ચૌદ વર્ષનો થતા સુધી, સિંહના બચ્ચાની પેઠે તે હિંમત, બળ અને ડાહ્યાપણ વધારતો જી-છર્યો. તે દરમિયાનમાં પોતાના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાના વિચાર તેના મનમાં થતા હતા.*